

UDK 811.163.42–112 Mahanović

Stručni rad

Rukopis primljen 26. VII. 2004.

Prihvaćen za tisak 1. X. 2004.

Sanja Perić Gavrančić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb
speric@ihj.hr

OBSERVATIONES CIRCA CROATICAM ORTHOGRAPHIAM MARKA MAHANOVIĆA (1814.) – ODABRANI ODLOMCI

U radu se, prema latinskom izvorniku i u prijevodu na hrvatski jezik, prikazuju odabrani dijelovi rasprave o hrvatskom pravopisu iz 1814. godine koja predstavlja jedan od pokušaja rješavanja pravopisnih pitanja prije Gajeve grafijske reforme.

Rasprava o hrvatskom pravopisu, pod punim naslovom *Observationes circa Croaticam orthographiam amatorum idiomatis Croatici gnarorum discussioni Zagrabiae Anno 1814. propositae*, u rukopisnom se obliku nalazi u zbirci Metropolitanske knjižnice pod signaturom MP 87.¹ Na prvoj je stranici rukopisa drugom rukom, vjerojatno naknadno², dopisan tekst – a *Marco Mahanović canonico Zagradiensi*, te se na temelju toga autorstvo pripisuje zagrebačkom kanoniku Marku Mahanoviću.

Podaci o njegovu životu i ulozi u kulturnoj povijesti Hrvata u enciklopedijskim priručnicima vrlo su šturi³. S druge strane, nešto opširnije o njemu govo-

¹ Rukopis je prepisao i tiskao Franjo Fancev u Akademijinu izdanju *Grade za povijest hrvatske književnosti* 1933. godine. (Građa JAZU, knj. XII, str. 65 – 117).

U ovom se radu latinski tekst donosi prema rukopisnom predlošku bez izmjena. Intervencije su provedene samo na mjestima gdje je interpunkciju trebalo prilagoditi suvremenoj.

² Rasprava datira iz 1814. godine, a Mahanović je, prema dostupnim podacima, kanonikom postao 1816. godine.

³ Zna se da je rođen 1773. i da je umro 1824. u Zagrebu, zaređen 1799. godine, bio kape-lan pod Okićem, 1815. župnik u Pokupskom, a 1816. kanonik. Djelovao je na području školstva kao profesor moralne teologije, pastoral a i govorniš-tva, katehetike i pedagogike (usp. Znameniti i zaslužni Hrvati, Zagreb, 1925).

re autori pregledâ povijesti hrvatskoga književnoga jezika smatrajući njegovu raspravu o hrvatskom pravopisu važnim prinosom jezikoslovnim nastojanjima uoči hrvatskoga narodnoga preporoda⁴.

Poznata je činjenica da se Mahanović, pišući na latinskom raspravu u obranu hrvatskoga jezika, prvi među obrazovanim kajkavcima suprotstavio stavu slavenskih filologa Dobrowskoga i Kopitara da kajkavsko narječje pripada slovenskom jeziku. On ga smatra hrvatskim narječjem. To će svojim djelima kasnije potvrditi Kristijanović, Gaj i Derkos.⁵ No njegova rasprava, prije svega, predstavlja razrađen pokušaj rješavanja pravopisne neujednačenosti kakvu je uzrokovala raznolika grafijska praksa u hrvatskim krajevima početkom 19. stoljeća⁶. Mahanović predlaže jedinstven jezik i pravopis za sve hrvatske krajeve te donosi svoj prijedlog reforme grafije za tako ujedinjena narječja. Njegove su ideje, među ostalim, i rezultat nove atmosfere u kojoj se stoljeće nakon Pavla Vitezovića opet pomišljalo na stvaranje zajedničke grafije⁷. Pravopisna je komisija, naime, već 1782. godine preporučila reformu grafije u smjeru prilagođavanja one kajkavske i slavonske, a u korist slavonskoga grafijskog sustava⁸. Početkom 19. stoljeća o problemima je ujednačivanja grafijskoga sustava razmišljao i biskup Maksimilijan Vrhovac – dominantna figura u hrvatskom kulturnom životu. On se 1814. godine u Beču sastao s Kopitarom da razmotri prijedlog reforme u kojem su sudjelovali zagrebački kanonik Stjepan Korolija i profesor Marko Mahanović. Sudeći po ispravicima koje je vlastoručno unosio u tekst, Kopitar je temeljito proučio Mahanovićevu raspravu o hrvatskom pravopisu. I Mahanović je, s druge strane, bio upoznat s Kopitarovom idejom o jedinstvenoj grafiji za južne Slavene⁹ na koju se u raspravi nekoliko puta poziva. Smatrajući Kopitara autoritetom u proučavanju ne samo “kranjskoga”¹⁰ nego i drugih slavenskih jezika, Mahanović u glavnim crtama slijedi njegova razmišljanja, no ističe da mu je primarni interes hrvatski jezik. U svojoj je raspravi, kako kaže u predgovoru, pokušao iznijeti neka razmatranja o hrvatskom načinu pisanja te time pridonijeti zajedničkoj težnji većine obrazovanih ljudi za ujedi-

⁴ Usp. Ivšić 1936.; Moguš 1993.; Vince 2002.; Samardžija 2004.

⁵ Usp. Vince 2002:176.

⁶ U to je doba postojalo nekoliko grafijskih sustava: slavonski, kajkavski (“hrvatski”), dubrovački i čakavski, prema mađarskom odnosno talijanskom uzoru. Usp. Vončina 1985:28.

⁷ Usp. Moguš 1993:137.

⁸ Usp. Badurina 1996:23.

⁹ Kopitar je u tom smislu pisao Dobrowskom s idejom da uredi jednu grafiju kako bi se ujediniili barem “hrvatski, dalmatinski in kranjski pravopis”. Usp. Vince 2002:136.

¹⁰ Odn. slovenskoga jezika, usp. bilj. 16

njenjem hrvatskih narječja i uvođenjem jedinstvena pravopisa za sve Hrvate.

Rasprava *Observationes circa Croaticam orthographiam* ima sljedeća poglavlja: *Praefatio* (Predgovor); *De historia literaturae*¹¹ *Croaticae* (O povijesti hrvatske pismenosti); *De generalibus orthographiae principiis* (O općim pravopisnim načelima); *De fontibus orthographiae tam in genere quam in specie Croaticae* (O izvorima hrvatskoga pravopisa s obzirom na rod i vrstu); *De literarum Latinarum apud Croatas usu et pronuntiatione ac modo Croatica vocabula Latinis literis scribendi* (O uporabi latinskih slova u Hrvata i o izgovoru i načinu pisanja hrvatskih riječi latinskim slovima); *De accentu syllabarum*¹² *et prosodia Croatica* (O naglašavanju slogova i hrvatskoj prozodiji); *De recta syllabarum divisione et translatione ac compositis vocibus* (O ispravnoj podjeli na slogove, njihovu prenošenju te o složenim riječima); *De usu magnarum literarum et Croaticae orthographiae vitiis* (O uporabi velikih slova i pogreškama u hrvatskom pravopisu); *Appendix* (Dodatak).

U ovom su radu, u izvorniku i u hrvatskom prijevodu, predstavljeni oni dijelovi Mahanovićeve rasprave koji ilustriraju njegov pristup pravopisnoj problematici te mogu pomoći u vrednovanju njegova doprinosa razvoju hrvatske pravopisne norme.

Observationes circa Croaticam Orthographiam
Amatorum idiomatis Croatici gnarorum discussioni
Zagrabiae Anno 1814. propositae.
*Praefatio*¹³

Dum libros in idiomate Croatico hactenus divulgatos sive antiquos sive recentiores attentius lego, pro diversitate temporum diversum Croaticas voces scribendi modum observo, in quo potissimum haec varietas consistat, in enucleando singularum literarum valore attingam. Sicut ipse sermo ita etiam eius orthographia diversae vicissitudini subjiciebatur.

At quae sunt hujus mutationis causae? Non postrema fors erit illa, partim, quod in Croatia plures distinctae linguae in usum venerint, partim quod in ortho-

¹¹ Mahanović riječi *literatura* i *literae* piše s jednim *t* umjesto uobičajenog *litterae* s geminatom *tt*, a riječ *sylaba* s jednim *l* umjesto geminatom *ll*.

¹² Vidi bilj. 11.

¹³ Rkp. fol. 2; Fancev str. 65

graphia aliqua sint a vicinis nationibus Germanis, Hungaris, Carniolis accepta.

Coeterum cuique modum scribendi quavis aetate usitatum rite inspicienti occurret, quod neque nova, neque antiqua scribendi ratio suo naevo careat; et, cum hodie alii antiquam, alii novam orthographiam sequantur, prodeat tertia norma ex utraque composita, quae difformitas tum recte scribere cupienti, tum extraneo hoc idioma discere volenti difficultatem causat, quamvis orthographia in Grammatica anni 1810 edita exposita, in usu tamen alio observato.

Postquam cura et solitudine Augustissimi quoque Imperatoris et Regis Josephi II liber orthographiae Croaticae pro nationalibus scholis destinatus est, est quidem huic necessitati provisum, attamen quia is pro juvenibus elementa tantum declarat neque Philosophicas et Philologicas rationes adducat, evenit ut, quia nonnulli nunc antiquorum circa scribendi modum regulas legunt, nunc exempla aliorum respiciunt, non obstante hac regula, jam antiquum jam novum scribendi modum in ipsis scriptis luci publicae medio typographiae donatis retineant.

Quemadmodum eruditissimus linguae Carniolicae cultor D. Kopitar Venceslaus cunctas orthographias, grammaticas et antiquos aequae ac novos libros ad crisim aptissime revocando domesticis suis pro uniformitate porrigit orthographiam, desiderans ut omnes Slavicae dialecti aequalem orthographiam sequantur, ita ego quasdam circa Croaticum scribendi modum observationes adducere tentavi, servato semper eo principio, ut ratio pronuntiationis et literarum et vocum strictissima habeatur. Antiqua adducere conabar, ut eorum memoria vindicaretur; insuper regulas ab extraneorum linguarum cultoribus desumpsi, in quantum generalia orthographiae principia nostri idiomatis naturae applicabilia censebam. (...)

In librorum Croaticorum infra adscriptorum titulis propriam auctoris citati orthographiam servavi; in aliis vero exemplis per me adductis Normalium scholarum orthographiam retinui, qua usus est quivis, donec alia legitime approbetur et acceptetur; adeoque scripsi per ch, cz, dy, ly, ny, quamquam fine uniendarum dialectorum alicubi disparia his projectaverim. (...)

Ut tam recta et universalis pro Croatis per eruditos adoptetur scribendi ratio, quam etiam unio plurium dialectorum quoad orthographiam, sed in nullum absurdum abeuntem, ut libri undique venientes facilius per omnes legi possint, procuretur: sicut valde desidero, ita eatenus plurium eruditorum sentimentum, et commune votum avidissime expecto.

Razmatranja o hrvatskom pravopisu
priložena raspravi ljubitelja i znalaca hrvatskoga jezika
u Zagrebu 1814. godine
Predgovor

Dok pomnije pregledavam stare ili novije knjige dosada objavljene na hrvatskom jeziku, primjećujem u različitim razdobljima različit način pisanja hrvatskih riječi. Dotaknut ću se onoga u čemu se najviše očituje ta različitost, a to je vrijednost pojedinih slova. Kako govor, tako je i njegov pravopis bio podvrgnut različitim mijenama.

A koji su razlozi ovih promjena? Nije na posljednjem mjestu razlog takvoj sudbini dijelom to što su u Hrvatskoj u uporabu došli mnogi međusobno različiti jezici, a dijelom to što je u pravopis preuzeto ponešto od susjednih naroda – Nijemaca, Mađara i Kranjaca.

Uostalom, svakomu tko valjano zagleda u uobičajen način pisanja kojega god razdoblja pokazat će se da niti novi niti stari sustav nije bez nedostatka i da bi se danas, kada neki slijede stari, a neki novi pravopis, mogla pojaviti treća norma sastavljena od jednoga i drugoga. Ta neusklađenost uzrokuje poteškoću kako onomu tko želi ispravno pisati, tako i strancu koji želi učiti ovaj jezik te, premda je pravopis prikazan u Gramatici iz 1810. godine¹⁴, praksa ga se nije pridržavala.

Kada je brigom i zauzimanjem preuzvišenoga cara i kralja Josipa II. određeno izdanje hrvatskoga pravopisa za narodne škole¹⁵, vodilo se računa o toj

¹⁴ Mahanović na nekoliko mjesta spominje gramatiku pod imenom *Horvaczka Gramatika per Anonymum*. Riječ je o izdanju pod punim naslovom *Horvaczka Gramatika oder Kroatische Sprachlehre zum Gebrauche aller jener, besonders der Deutschen Kroatiens Einwohner, welche Lust haben, die Kroatische Sprache gründlich zu erlernen. Von einem Menschenfreunde, verfasst und herausgegeben*, Agram, 1810.

Pretpostavlja se da je autor te gramatike Josip Ernest Matijević te da je ona preradba Kornigove gramatike. Usp. Vince 2002:177; Samardžija 2004:55, 63, 68.

¹⁵ Dalje u tekstu Mahanović daje podatak o naslovu i godini izdanja tada vrijedećega školskoga pravopisa uz napomenu o ponovljenu izdanju: *Naputchenye za horvatski prav chteni y pisati za skole (est reimpressus libellus)*. Vu Budimu 1808. (Rkp. fol. 8; Fancev str. 72); *Orthographia Croatica pro scholis nationalibus Budae reimpressa et per excelsam regiam studiorum commissionem sub augustissimo imperatore et rege Josephe II pro usu scholarum approbata*. (Rkp. fol. 12; Fancev str. 77). Službeni je pravopis za civilnu Hrvatsku prvi put objavljen 1779. godine u Ofenu (Budimu) pod imenom *Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko za potrebnosti narodnih skol*.

Taj je pravopis 2003. godine pretisnut i objavljen uz pogovor dr. Nade Vajs i dr. Vesne Zečević u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (biblioteka *Pretisci*).

potrebi. No ipak, budući da taj pravopis za mladež predstavlja samo osnove, a ne donosi filozofska i filološka tumačenja, događa se da pravila o načinu pisanja mnogi preuzimaju čas od starijih autora, čas uzimaju u obzir primjere nekih drugih te, jer im pravilo to ne priječi, u istim objavljenim tiskanim spisima zadržavaju i stari i novi način pisanja.

Kao što je vrlo učenjaci proučavatelj kranjskoga jezika gospodin Vjenceslav Kopitar¹⁶ sve pravopise i gramatike, jednako i stare i nove knjige, podvrgnuo odgovarajućoj kritičkoj prosudbi i svojim sunarodnjacima ponudio pravopis u želji da svi slavenski dijalekti slijede jednak pravopis, tako sam i ja pokušao iznijeti neka razmatranja o hrvatskom načinu pisanja, držeći se pritom načela da način izgovora slova i riječi bude precizno određen. Pokušao sam skupiti stara pravopisna pravila da se sačuva sjećanje na njih, k tomu sam preuzeo pravila i od proučavatelja stranih jezika, u onoj mjeri u kojoj sam procijenio da je moguće opća pravopisna načela primijeniti na naš jezik.

U naslovima dolje dopisanih hrvatskih knjiga¹⁷ sačuvao sam izvorni pravopis citiranoga autora, u drugim pak primjerima koje sam naveo zadržao sam vrijedeći pravopis za pučke škole¹⁸ kojim će se služiti svatko sve dok se propisom ne odobri i prihvati drugi. Stoga sam pisao *ch*, *cz*, *dy*, *ly*, *ny*, premda sam te primjere zamislio nešto drukčije kad bude završeno ujedinjavanje dijalekata¹⁹.

Kao što i sam veoma želim, tako još željnije očekujem zajedničku težnju većine obrazovanih ljudi da usvoje pravilan i jedinstven način pisanja za Hrvate. To bi se moglo osigurati ujedinjenjem više dijalekata u jedinstven pravopis bez nelogičnosti, tako da svi mogu lakše čitati knjige koje stižu s različitih strana.

*Illyricarum dialectorum species et mater (Caput I. & 5)*²⁰

Eruditissimus linguarum cultor Dominus Kopitar Venceslaus in Carniolicam sua Grammatica 1808. edita has dialectus²¹ Slavicae linguae ponit: 1. Russicam, 2. Polonicam, 3. Illyricam, 4. Croaticam, 5. Bohemicam. Illyricam denuo

¹⁶ Nejasno je zašto Mahanović Jerneja (Bartolomeja) Kopitara zove Vjenceslav (ili, u njemačkoj varijanti imena, Wenzel).

¹⁷ Riječ je o popisu od 71 knjige izdane između 1574. i 1805. godine pisane "hrvatskim", odnosno kajkavskim narječjem (*in Croatica dialecto*) koje se prema njegovu mišljenju odlikuju čistoćom jezika i pravopisa.

¹⁸ Usp. bilj. 13

¹⁹ Ovdje Mahanović najavljuje vlastiti prijedlog grafijske reforme.

²⁰ Rkp. fol. 6; Fancev str. 69.

²¹ Umjesto očekivanoga *dialectos*, Mahanović na nekoliko mjesta u tekstu *dialectus* tretira kao imenicu *u* -deklinacije.

in particulares dialectos: Bulgaricam, Servicam, Bosnensem, Slavonicam, Dalmaticam, Raguzanam subdividit. Ipsam dialectum Croaticam in Croaticam et Vindicam in Carniolia vigentem subdividit. Idem praeclarus vir addit: has dialectos esse Slavicae linguae, quae est mortua. Mihi de reliquo haec opinio placet, solummodo videtur Croatica ad Illyricae dialectos esse referenda.

Vrste i mati ilirskih dijalekata²²

Preučeni proučavatelj jezika gospodin Vjenceslav Kopitar u svojoj Kranjskoj gramatici izdanoj 1808. godine navodi ove slavenske dijalekte: 1. ruski, 2. poljski, 3. ilirski, 4. hrvatski, 5. češki. Ilirski dalje dijeli na pojedinačne dijalekte: bugarski, srpski, bosanski, slavonski, dalmatinski, dubrovački. Hrvatski dijalekt dijeli na hrvatski i vindski²³ koji se govori u Kranjskoj.²⁴ Taj preslavni muž dodaje i sljedeće: ovo su dijalekti slavenskoga jezika koji je mrtav. Meni se to mišljenje sviđa, osim što mi se čini da hrvatski treba ubrojiti u ilirske dijalekte.²⁵

²² Termin dijalekt u Mahanovićevu se tekstu javlja u drukčijem značenju nego danas. Za Mahanovića dijalekt može značiti i jezik (npr. ruski, poljski, hrvatski, češki) i govor (npr. slavonski, dalmatinski, dubrovački). (Usp. ... *has dialectos Slavicae linguae ponit: 1. Russicam, 2. Polonicam, 3. Illyricam, 4. Croaticam, 5. Bohemicam. (...) Illyricam denuo in particulares dialectos: Bulgaricam, Servicam, Bosnensem, Slavonicam, Dalmaticam, Raguzanam subdividit.* Rkp. fol. 6; Fancev str. 69.)

²³ Naziv vindski, upotrijebljen kao sinonim za slovenski jezik, izveden je od riječi *Winden* odnosno *Wenden*, njemačkoga naziva za Slavene u Štajerskoj i Koruškoj. Usp. ... *Nur die Steyerischen und Kärntnischen Slaven werden zum Unterschiede von ihren deutschen Mitbürgern Winden d.i. Slaven genannt (denn Wende, Winde ist das deutsche Synonymon für Slave, so wie Unger für Madjar); eben deßwegen nennen sie sich auch selbst Slovénzi, d.i. Leute vom Slavischen Volkstamme, nicht vom Deutschen. (...) In Krain hingegen, wo das ganze Land von Slaven bebaut wird, fiel dieser Anlaß weg, und der Special-Nahme Krainer (Kranjzi) gilt ausschließend seit Mannsgedenken.* (Kopitar, Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten, und Steyermark, Leibach 1808., str. VI, bilješka); *Die Windische Sprache in der engsten Bedeutung ist nichts als eine Fortsetzung der Krainischen, und zwar gehört das Windische in Kärnten zum Oberkrainischen, das in Untersteyer zum Unterkrainischen Unter-Dialekte.* (Kopitar, Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten, und Steyermark, Laibach 1808., str. 457.)

²⁴ Mahanović nije precizan u prenošenju Kopitarove tvrdnje po kojoj se hrvatski vezuje uz slovenski jezik. Kopitar naime, hrvatski (misleći na kajkavski) izdvaja kao četvrtu grupu slavenskih dijalekata te izrijeком kaže: „hrvatski s vindskim u Kranjskoj, Štajerskoj i Koruškoj”, a prema Mahanovićevoj interpretaciji vindski je samo podgrupa hrvatskoga.

Mahanović, osim toga, ne spominje da je Kopitar preuzevši takvu podjelu slavenskih jezika od Dobrovškoga i sam izrazio dvojbu oko njezine ispravnosti u bilješki pod točkom 4. Usp. *Wird vielleicht bei näherer Untersuchung anders befunden werden.* (Kopitar, Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten, und Steyermark, Laibach 1808., str. XIX)

²⁵ To je najčešće citirana Mahanovićeva rečenica kojom je stao u obranu kajkavskoga suprotstavljajući se stajalištu da je hrvatski, odnosno kajkavski, izdvojen iz ilirske skupine.

*De generalibus orthographiae principiis (Caput II. & 7)*²⁶

(...) *Literarum figuras Graeci a Foenicibus, Romani, seu Latini a Graecis pleraeque vero Europae gentes a Latinis acceperunt, atque pro oralis soni varietate literarum numerum vel auxerunt vel minuerunt. Hinc cum diversi apud gentes oris soni, eadem vero Latinae literae servantur. Sic orta est discordans in diversis dialectis et linguis orthographia atque ideo alia in Croatia et Slavonia, alia in Dalmatia et Carniolia scribendi ratio servatur.*

Generalia orthographiae principia in sequenti paragrapho adnecto: quae ex aliis Grammaticis, potissimum vero Institutionibus Grammaticis Josephi Grigley Budae 1810. editis; Johann Christoph Adelungo Deutsche Sprachlehre, Wien 1813., Grammatik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark des Wenzel Kopitar. Laibach 1808., quam etiam Jambressichii tum scholarum normalium orthographia Croatica collegi.

O općim pravopisnim načelima

(...) Oblike slova Grci su preuzeli od Feničana, Rimljani ili Latini od Grka, a većina europskih naroda od Latina. Prema različitosti izgovora povećavali su ili smanjivali broj slova. Premda su kod različitih naroda izgovori raznoliki, zadržavaju se ista latinska slova. Tako je nastao pravopis koji se ne podudara u različitim dijalektima i jezicima i stoga se jedan način pisanja zadržava u Hrvatskoj i Slavoniji, a drugi u Dalmaciji i Kranjskoj.

Opća pravopisna načela iznosim u idućem paragrafu. Skupio sam ih iz drugih gramatika, najviše iz *Institutiones Grammaticae* Josepha Grigleya objavljenih u Budimu 1810., zatim iz gramatike *Deutsche Sprachlehre* autora Johanna Christopha Adelunga objavljene u Beču 1813., također iz *Grammatik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* Wenzela Kopitara objavljene u Ljubljani 1808. godine, iz Jambrešićeva hrvatskoga pravopisa te iz pravopisa propisanoga za pučke škole.²⁷

*Generales de literis et syllabis bene scribendis regulae (Caput II. & 8)*²⁸

Generalis orthographiae regula est: quam literam vera syllabae pronuntiatio insinuat, illa litera debet scribi, quia litera est signum scriptum simplicem

²⁶ Rkp. fol. 8; Fancev str. 73.

²⁷ Usp. bilj. 14

²⁸ Rkp. fol. 9; Fancev str. 74.

oris sonum oculo subjiciens; adeoque secus contra suum officium alia litera scriberetur. (...)

Ex praemisso generali principio sequentes particulares regulae fluunt:

1a Quot simplices in voce per humanam pronunciationem soni occurrunt tot literae debent scribi, quia signum debet rei significatae correspondere, jam litera est signum scriptum simplicem vocis sonum exprimens.

2a Neque licet plures literas scribere, quam enunciantur, neque illas omitere quae in pronunciatione audiuntur, quia in priori casu superfluae literae absque ratione sufficienti scriberentur, cum tamen nihil debeat fieri absque sufficienti ratione; in altero vero casu scriptura suo officio non satisfaceret, siquidem quod vox auribus subjicit, hoc debet scriptura oculis praesentare.

3a Nec debent literae alio ordine poni ac enunciantur.

4a Literae nec ad debitam enunciationem necessariae, nec ad eam quidquam conferentes, aut plane illam evertentes, exmittantur.

5a Quoties aequalis vocis sonus occurrit, toties est aequalis litera scribenda.

6a Neque potest una litera duos distinctos sonos exprimere.

7a Literae cuiuspiam semel datus sonus, ubique servetur, qualescunque socias literas accipiat, nam etiam in Orthographia vitium est inconstantia.

8a Literae sonum sibi proximum habentes, sunt aurium judicio distinguendae: sic b – p, d – t, ne secus sonus vocis opposita litera scribatur. Sic loco prav, juste; brav, vervex.

9a Si gentis alicujus lingua proprios sibi sonos habet: tunc aut debent novae literae, Romanis ignotae accipi, aut latinae plures sic componi, ut si non possunt perfecte, saltem proxime talem sonum exprimant, quia qualis est vocis sonus, talis debet esse litera, ergo si novus est sonus, nova litera; aut si hoc graves rationes disuadent, existentes Latinae debent apte componi. Sic Croatae habent sonos novos, quos per ch, gy, ly, ny exprimunt: chichek, chin, gyungy. B. Cyrillus adjecit quidem pro Slavis novas literas, Graecis inusitatas; apud Croatas vero ab immemoriali et literae Latinae et eorum ad novos sonos designandos compositio habetur. An porro retinenda? Inferius disseretur in Appendice.

10a Illa orthographia est melior, quae originali Latinarum literarum significationi minus contrariatur, quia, ut Jambressich observat, natura literarum pro placito non est mutanda, sed justus potius literarum usus est faciendus. (...)

Opća pravila o ispravnom pisanju slova i slogova

Opće je pravopisno pravilo: Treba pisati ono slovo na koje upućuje stvar-

ni izgovor sloga, jer je slovo pisani znak koji predočuje jednostavni glas. Stoga neka se ne piše neko drugo slovo suprotno njegovoj prvotnoj zadaći. (...)

Iz prethodnog općeg načela proistječu sljedeća pojedinačna pravila:

1a Treba pisati onoliko slova koliko se jednostavnih glasova u riječi pojavljuje u ljudskom izgovoru, jer znak mora odgovarati označenoj stvari, a slovo je pisani znak koji izražava jednostavni glas.

2a I nije dopušteno pisati više slova nego što je izgovoreno glasova, niti ispuštati ona slova koja se čuju u izgovoru. U prvom se, naime, slučaju suvišna slova pišu bez valjanoga razloga (ništa, međutim, ne može nastati bez valjanoga razloga), a u drugom pak slučaju pismo ne ispunjava svoju zadaću. Pismom treba predočiti ono što se čuje.

3a Ne smiju se slova navoditi drugim redom od onoga kako se izgovaraju.

4a Slova koja nisu nužna za odgovarajući izgovor, i koja mu ništa ne pridone nose ili ga pak sasvim izvrću, neka se izostave.

5a Koliko god puta se pojavljuje jedan te isti glas, toliko puta treba pisati i isto slovo.

6a Jedno slovo ne može izražavati dva različita glasa.

7a Kad se nekomu slovu jednom dodijeli neki glas, neka se on posvuda zadrži, bez obzira na to koliko mu se slova dopiše. Nedosljednost je, naime, nedostatak u pravopisu.

8a Sluhom treba razlikovati slova koja označuju bliske glasove: tako da se u primjerima b – p, d – t ne piše slovo koje ne odgovara glasu, kao umjesto prav - brav.

9a Ako pak jezik nekoga naroda ima samo sebi svojstvene glasove, tada se ili moraju uvesti nova slova, Rimljanima nepoznata, ili treba povezati više latinskih slova, tako da, ako već ne mogu u potpunosti, onda barem približno prikažu takav glas. Slovo, naime, mora biti onakvo, kakav je glas, dakle ako je glas nov, novo je i slovo. Ako pak ozbiljni razlozi ovo onemogućuju, treba prikladno povezati postojeća latinska slova. Tako Hrvati imaju nove glasove, koje iskazuju dvoslovima ch²⁹, gy³⁰, ly³¹, ny³² – chichek, chin, gyungy. Blaženi je Ćiril za Slavene dodao nova slova neuobičajena među Grcima. U Hrvata su se pak od pamtivijeka zadržala latinska slova i njihove sveze za označavanje no-

²⁹ /č/

³⁰ /ž/

³¹ /lj/

³² /nj/

vih glasova. A treba li ih i dalje zadržati? To će se razmotriti niže u dodatku.

10a Bolji je onaj pravopis koji je manje protivan izvornom značenju latinskih slova jer, kako primjećuje Jambrešić, narav slova ne smije se mijenjati kako se komu svidi, već treba u skladu s propisom odrediti njihovu uporabu.

*De Latinarum literarum apud Croatas usu.*³³

Numerus et divisio literarum (Caput IV & 13.)

Pleraeque linguae Illyricae dialecti utuntur Latino alphabeto. At si quae-ratur, quae dialectus illud optime applicet, videtur nulla perfecta, sed una in hujus, alia in alterius literae meliori et orthographicae rationi magis conformi usu versatur, ideo ex omni dialectu³⁴ meliora adoptare licent.(...) S. Cyrillus Graecis literis plures adjecit, cujus alphabeto Croatae nec utuntur hodie, nec certum est aliquando usos fuisse. Verum defectum alphabeti per Latinarum literarum, uti in ch, ly compositionem supplent.

Si quidem simplicem vocis humanae sonum litera denotat, sic etiam antiqui Romani quot sonos tot literas debebant habere.

Ab initio Romani sequentes 19 literas proprias habuisse reperimus:

a, b, c, d, e, f, g, h, i, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u.

His postea successive alias 6 literas, ut j, k, v, x, y, z, Graecas potissimum in Graecis vocabulis addiderunt. Adeoque pro x fons gs ponebat, uti axis seu agsis. Supponuntur mature literam x accepisse, quomodo enim voces rex, lex, dux, pax, vixi, vexi aliasque scripsissent? Pariter cum apud illos zelus, zelavit occurrat, sic vel z habebant vel s duplicem sonum denotabat, ut casus vel literam s ut Croatae sz enunciabant, adeoque ut caszus.

Croatae habent simplices in suo idiomate sonos 30, adeoque totidem literas pro his exprimendis deberent habere. Si vocalium accentus spectentur, tunc adhuc plures literae prodirent. Has omnes 30 literas, immo plures sive S. Hieronimus sive S. Cyrillus in glagolitico alphabeto, prout in Lexico Jambressichi reperitur, adhibuit distinctas. Nunc Croatae, a quo Latinas litteras acceptarunt, ad suos sonos designandos Latinis Literis utuntur, ad proprios autem sonos exprimendos non proprias literas addunt, sed duas Latinas componunt. Utimur autem sequentibus 22 literis Latinis:

a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, z.

³³ Rkp. fol. 13; Fancev str. 79

³⁴ Vidi bilj. 21

Ad alios vero distinctos 8 sonos exprimentes sequentem compositionem adhibemus juxta orthographiam pro scholis praescriptam:

ch, cz, dy, gy, ly, ny, sh, sz.

Literas q et x in propriis vocibus Croatae non habent, sed tantum in peregrinis. At pariter y tardius adjecerunt, et ejus loco posset j servire; ideoque in alphabeto y non posui. (...).

O uporabi latinskih slova u Hrvata

Broj slova i njihova podjela

Većina se dijalekata ilirskoga jezika služi latinskom abecedom. Kad bi se postavilo pitanje koji dijalekt najbolje primjenjuje abecedu, odgovor bi bio: nijedan savršeno, čini se. Jedan je dijalekt bolji i sličniji pravopisnom pravilu u uporabi jednoga, a drugi u uporabi drugoga slova, stoga se iz svakoga može izabrati ono što je bolje. Sveti je Ćiril grčkim slovima dodao mnoga slova, a nje govim se alfabetom Hrvati ne služe danas, niti je sigurno da su se njime služili nekoć. Stvarni nedostatak u alfabetu nadoknađuju spajanjem latinskih slova kao u *ch, ly*.

Ako slovo zaista označava jednostavni zvuk ljudskoga glasa, onda su i stari Rimljani morali imati onoliko slova koliko su imali i glasova.

Pronašli smo da su Rimljani od početka imali 19 vlastitih slova, a to su sljedeća:

a, b, c, d, e, f, g, h, i, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u.

Njima su poslije dodali 6 grčkih slova – j, k, v, x, y, z, najviše u grčkim riječima. Stoga su umjesto x stavljali gs, kao *axis* ili *agsis*. Rano su prihvatili slovo x, jer kako bi inače bili pisali riječi *rex, lex, dux, lux, pax, vixi, vxi* i druge? Jednako kako se kod njih pojavljuje *zelus, zelavit*, tako su ili imali z ili je s označavo dvostruki glas kao *casus*, ili su slovo s izgovarali kao Hrvati – sz, prema tome kao *casusz*.

Hrvati u svom jeziku imaju 30 jednostavnih glasova te su stoga morali imati isto toliko slova za njihovo bilježenje. Ako bi se promatrali naglasci vokala, tada se k tomu dodaje još više slova. Sva ta slova, njih 30, kako stoji u Jambrešićevu Leksikonu, i sveti Jeronim i sveti Ćiril u glagoljskom alfabetu primjenjivali su kao različita. Sada se Hrvati služe latinskim slovima za označavanje svojih glasova. Za iskazivanje vlastitih, odnosno hrvatskomu jeziku svojstvenih glasova ne dodaju vlastita slova, već vežu dva latinska slova. Rabimo, dakle, sljedeća 22 latinska slova:

a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, z.

Za bilježenje drugih, doista različitih, 8 glasova primjenjujemo sljedeće sveze prema pravopisu propisanom za škole:

ch³⁵, cz³⁶, dy³⁷, gy³⁸, ly³⁹, ny⁴⁰, sh⁴¹, sz⁴².

Slova q i x Hrvati nemaju u vlastitim riječima, već samo u stranim. A jednako tako su kasnije dodali y, a umjesto njega je moglo služiti j; stoga y nisam stavio u abecedu.

*Appendix*⁴³

(...) Itaque optimum foret ut quaelibet natio primum, suam orthographiam ad rectum et genuinis pricipiis conformem usum reducat, dein ut ex consueta et communi, quam omnes Slavi intelligunt, orthographia ex Latinarum literarum apud Illyros a tempore Apostolorum usitatarum modificatione pro illis regionibus, quae Latino potissimum caractere utuntur, una perfecta et communis efformetur scribendi ratio, ita ut quaelibet natio aliquid de suo cedat et aliquid acceptet.

At quaeris: quis et quid ex alieno accipiet et ex proprio cedit? Sub uno regimine civili et uno alphabeto Latino scribentes sunt Croatae, Slavonitae, Dalmatae et Carnioli ac alii. Intra hoc sequens cambium institui potest:

1. *In suppletibus literis cz Dalmatarum et Slavonitarum c solum absque z assumerent Croatae et Carnioli.*

2. *In suppletibus ch Croatarum ch vel Slavonitarum cs aut ts assumerent Croatae, Dalmatae et Carnioli.*

3. *Dy et gy eundem habet sonum, vel gy eligatur vel utrumque relinquatur et sic acceptarent Dalmatarum, Slavonitarum et Carniolorum dj et gj Croatae.*

4. *In literis ly et ny Carniolorum et Slavonitarum lj et nj Dalmatae et Croatae assumerent.*

³⁵ /č, č/

³⁶ /ć/

³⁷ /ǵ/

³⁸ /ǵ/

³⁹ /ǵ/

⁴⁰ /ñ/

⁴¹ /š/

⁴² /s/

⁴³ Rkp. fol. 43; Fancev str. 116.

5. *Litera y itaque esset expungenda et pro conjunctione et litera i ponenda. Sicque Slavonitas, Dalmatas, Carniolos et ipsos antiquos Croatas recentes Croatae imitarentur.*

6. *Litera s, quae triplicem sonum habet et per sh, sz et s purum eos denotat apud Croatas, posset hoc cambium subire: Croatarum sh assument Carnioli, Dalmatae, Slavonitae, at Slavonitarum s tanquam sonum Romanorum exprimentem reliqui acceptent. Demum pro solo Croatico s e.g. sir, glans manet dubium: hic vel x Slavonicum esset acceptandum, vel ex Carniolico s longo et brevi usus instituendus. Rationem omnium in orthographia exposui.*

Quemadmodum in hac repartitione plerumque singulus suum modum in antiquitatem usitatum, et intrisecum literarum valorem cito perspiceret, ita uniformitas scribendi cito obtineretur, praesertim si regia autoritate orthographia, per eruditos adinventata, in scholis nationalibus introduceretur.

Dodatak

(...) Stoga bi bilo najbolje da svaki narod prvo svoj pravopis svede na ispravnu uporabu oblikovanu prema izvornim načelima, zatim da se prema uvriježenom i zajedničkom pravopisu, koji razumiju svi Slaveni, prilagođavanjem latinskih slova kojima se Iliri služe još od vremena apostolâ, za one krajeve koji se najviše služe latinskim pismom, oblikuje jedan dovršen i zajednički način pisanja, i to tako da svaki narod od nečega odstupi, a nešto preuzme.

A pitaš tko će i što to preuzeti od tuđega, a otpustiti od vlastitoga? Pod jednom su građanskom upravom i jednom latinskom abecedom pišu Hrvati, Slavonci, Dalmatinci, Kranjci i drugi. Među njima se može uspostaviti sljedeća zamjena:

1. Neka Hrvati i Kranjci u dvoslovu cz⁴⁴ preuzmu dalmatinsko i slavonsko c bez z.

2. Neka Hrvati, Dalmatinci i Kranjci u dvoslovu ch⁴⁵ preuzmu hrvatsko ch ili slavonsko cs ili ts.

3. dy i gy⁴⁶ označava isti glas, stoga neka se izabere gy ili pak ostavi jedno i drugo te neka Hrvati onda preuzmu dalmatinsko, slavonsko i kranjsko dj i gj.

4. U dvoslovima ly⁴⁷ i ny⁴⁸ Dalmatinci i Hrvati neka preuzmu kranjsko i slavonsko lj i nj.

⁴⁴ /c/

⁴⁵ /č,ć/

⁴⁶ /ǵ/

⁴⁷ /lj/

⁴⁸ /nj/

5. Slovo y⁴⁹ treba izbaciti i umjesto veznika et⁵⁰ pisati slovo i. Neka današnji Hrvati to nasljeđuju od Slavonaca, Dalmatinaca, Kranjaca i starih Hrvata.

6. Slovo s, koje označava trovrstan glas, a u Hrvata se označava sa sh⁵¹, sz⁵² i samo s⁵³, može biti podvrgnuto sljedećoj zamjeni: hrvatsko sh⁵⁴ neka preuzmu Dalmatinci, Slavonci, a slavonsko s⁵⁵ koje označuje isti glas kao u Rimljana neka preuzmu ostali. Jedino ostaje dvojba za hrvatsko jedno s⁵⁶, npr. sir⁵⁷: ovdje bi trebalo ili preuzeti slavonsko x⁵⁸ ili uspostaviti uporabu prema kranjskom dugom ſ i kratkom s. Razloge sam iznio u pravopisu.

Kao što bi svatko pojedinačno ovdje mogao prepoznati vlastiti način pisanja uobičajen u starini i brzo uočiti unutarnju vrijednost, isto bi se tako brzo usvojila ujednačenost pisanja, osobito kad bi se pravopis koji su sastavili učeni ljudi carskom odlukom uveo u narodne škole.

Zaključak

Mahanovićeve ideje o uspostavi jedinstvenoga jezika za sve hrvatske krajeve putem pravopisnoga ujednačivanja nije ni prvi ni jedini pokušaj ujedinjenja hrvatskih narječja. U tom su smjeru, već u 17. stoljeću, razmišljali i Juraj Habdelić, predstavnici ozaljskoga jezično – književnoga kruga te Pavao Ritter Vitezović. Svijest o tome da se književnost pisala na tri narječja istoga jezika imala je za posljedicu težnju za jezičnim ujednačavanjem i u kasnijim stoljećima, a najizrazitije početkom 19. stoljeća⁵⁹ te u tom kontekstu valja promatrati i Mahanovićeve Razmatranja o hrvatskom pravopisu. Njegov model zajedničkoga pravopisa za jedinstveni hrvatski jezik temelji se na fonološkim načelima, a gotovo u potpunosti slijedi grafijska rješenja slavonskoga pravopisa. Ako i nije inovativna na svim razinama, Mahanovićeve rasprava predstavlja važan doku-

⁴⁹ /i/

⁵⁰ latinski

⁵¹ /š/

⁵² /s/

⁵³ /ž/

⁵⁴ /š/

⁵⁵ /s/

⁵⁶ /ž/

⁵⁷ /žir/

⁵⁸ /ž/

⁵⁹ Usp. Vince 2002:36-39.

ment pravopisne prakse u hrvatskim krajevima početkom 19. stoljeća⁶⁰ te nezaobilazan segment povijesti pravopisnoga normiranja hrvatskoga jezika.

Izvori:

Građa za povijest hrvatske književnosti XII (1933), JAZU, 65–117.

KOPITAR, JERNEJ 1808. *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach, bei Wilhelm Heinrich Korn.

Observationes circa Croaticam orthographiam amatorum idiomatis Croatici gnarorum discussioni Zagrabiae anno 1814. propositae a Marco Mahanovič canonico Zagrabienſi, rukopis, Metropolitanska knjižnica MP 87.

Literatura:

BADURINA, LADA 1996. *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

GRČEVIĆ, MARIO 1997. *Die Entstehung der Kroatischen Literatursprache*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau (Quellen und Beiträge zur Kroatischen Kulturgeschichte, 8).

IVŠIĆ, STJEPAN 1936. Jezik Hrvata kajkavaca. *Ljetopis JAZU* 48, 51–53.

MOGUŠ, MILAN 1993. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

SAMARDŽIJA, MARKO 2004. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

VINCE, ZLATKO 2002. *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

VONČINA, JOSIP 1985. Temelji i putovi Gajeve grafijske reforme. *Filologija* 13, 7–88.

Znameniti i zaslužni Hrvati 925–1925. 1925. Zagreb: Tisak i oprema Hrvatskog štamparskog zavoda D.D.

⁶⁰ To se odnosi na poglavlje u kojem se po abecednom redu razrađuju pojedinačni grafemi i koje obuhvaća gotovo polovicu rukopisa te zbog opširnosti nije moglo biti prezentirano na ovome mjestu.

Observationes circa Croaticam orthographiam
by Marko Mahanović (1814.) – selected fragments

Summary

The paper deals with an treatise on Croatian orthography written in 1814 by Marko Mahanović. The most important fragments are presented in Latin original and in Croatian translation.

The treatise represents an attempt at unification of Croatian dialects in one language through an orthographic reform. In his model of an uniform Croatian orthography, based on phonological principles, Mahanović has predominantly assumed graphic solutions of Slavonic orthography. Although it was neither the first nor the last effort of this kind and therefore couldn't be considered as innovative on all levels, this treatise should be regarded as an important document in the history of orthographic standardization of Croatian language.

Ključne riječi: ujedinjenje narječja, hrvatski pravopis, grafijska reforma

Key words: dialect unification, Croatian orthography, orthographic reform